

egyetért, a Szabadság téri emlékmű üzenetét azonban félrevezetőnek és önfelmentőnek tartja. Vagyis nem a konzervatív hagyomány felmutatását, hanem a történészek történelmének a semmibevételét és a nyilvánvalóan hamis értelmezéseket tartja ártalmasnak.

A kötet tanulmányaiból egyértelműen kitűnik, hogy a jobb- és baloldali emlékezetpolitikák harca korántsem 2010 után kezdődött. A 16–17. századi nemzeti katasztrófák, a megosztottság és a török elleni összefogás Habsburg-párti és nagyrészt katolikus interpretációi, illetve a református és törökpárti értelmezések már a 17. század elejére két olyan egymással polemizáló metahistóriává álltak össze, amelyek a magyar történetpolitikai gondolkodás tartós dualizmusának vetették meg az alapját. A 19. század végén és a 20. század elején ezekre a „kurucosnak” vagy „labancosnak” nevezett sémákra épült rá a dualizmus kori Magyarország demokratizálására törekvő baloldali irányzatok „osztályharcos” múltképe, amelynek emblematikus alakjai nem a szentek és a nagy uralkodók, hanem a mindenkori status quóval szembe forduló lázadók, Dózsa, Martinovics, Táncsis és Petőfi voltak. Ez az 1945 után részleteiben is kidolgozott történelemkép az államszocialista időszak emlékezetpolitikájának olyan alapjává vált, amely minden más értelmezés felmutatását kizárta vagy legalábbis megnehezítette. Ismeretes, hogy a negyedszázaddal ezelőtti rendszerváltás eltávolította a kifejezetten kommunista jellegű szobrokat és emlékműveket. Ezek egy része ma megte-

kinthető a budaörsi szoborparkban. Azt lehetett hinni, hogy a múlt államilag irányított újragondolása ezzel befejeződött. Az elmúlt két és fél évtized fejleményei azonban bebizonyították, hogy korántsem ez a helyzet. A bal- és jobboldali múltképek egymás kiszorítására törekvő harca folytatódik, amit Romsics rezignált sajnálattal vesz tudomásul. Úgy véli, hogy ez a harc „[m]egfoszt bennünket a nemzeti múlt átélésének közös élményétől, hitelteleníti a történelemoktatást, s tartósan roncsolja a nemzet más, külső tényezők által gyengített kohézióját”. Ez pedig nemcsak emlékezetpolitikai, hanem társadalmi szempontból is nemkívánatos következményekkel járhat. „Könnyen bekövetkezhet – figyelmeztet –, hogy az ifjabb generációk évekre, sőt évtizedekre olyan ideológiák befolyása alá kerülnek, amelyeknek a rendszerváltás szellemi-etikai alapjául szolgáló humanista embereszményhez és demokratikus világfelfogáshoz nagyon kevés vagy éppen semmi közük sincs.” (17.)

Vajon észreveszik-e, s ha igen, komolyan veszik-e Romsics figyelmeztetését? A könyvheti beszámoló szerinte az olvasók talán igen: *A múlt arcai* – a sajtó tanúsága szerint (is) – a vásár egyik sikerkönyvének bizonyult. Az emlékezetpolitika „hivatásos” alakítói viszont aligha. Ők ugyanis más szempontokat követnek – kimunkált céltudatossággal alkalmazkodva a hatalom megszerzésére vagy megtartására törekvő politikusok elvárásaihoz. Mint ahogyan tették ezt mindig a történelem folyamán.

Kovács Kiss Gyöngy

ÚJABB BÚVÓPATAKOKAT FELTÁRÓ MÉLYFÚRÁSOK

Rainer M. János (szerk.): *Búvópatakok – mélyfúrások*

■ Jelen kötet egy 2011-ben elkezdett kutatási projekt befejező része. 2011 decemberében kormányzati döntés nyomán jogutód nélkül megszűnt az 1956-os Intézet, illetve annak feladatait az Országos Széchényi Könyvtár hatáskörébe helyezték, munkatársainak egy része a nemzeti

könyvtár alkalmazottja lett. Ebben a formában indította el az intézet a Búvópatakok projektet, amelynek tárgya a konzervatív-jobboldali politikai ideológia, gondolkodás és értékrend, valamint az ezt hordozó csoportok útja 1945-től. A projekt kezdete óta három kötetben tették

sorban az oral history módszertanára alapuló munkáról van szó.

A kötet második tematikáját a *Csoportok és egyének* címmel ellátott tanulmányosorozat képezi, amely négy munkát foglal magában. Lénárt András szövege módszertanilag társadalomtudományi, mikrotörténeti feldolgozás.⁶ A szerző „mélyfúrása” az 1967-ben 19 volt nyilas-kereszties vádlotthoz kapcsolódó információra irányul. Ez főleg azért lehet érdekes, mert a fegyveres nyilasok sorsa a második világháború után részben a kivégzés, a hosszú ideig tartó börtönbüntetés vagy az emigráció volt, mégis legjellemzőbb a gyors felszívódás és beilleszkedés a szocialista rendszerbe. Egy ilyen beilleszkedést megkísérlő csoportról olvashatunk, amely a háborút követő nehézségek ellenére mondhatni sikeresen beilleszkedett, ezért tagjait teljes meglepetésként érte a letartóztatásuk és az ellenük indított bírósági eljárás.⁷ A tanulmány mellett, hogy izgalmas élettörténet-feldolgozásokat rejt, módszertanilag is figyelmet érdemel, ugyanis a szereplők életútját szinte kizárólag rendőrségi és bírósági iratok alapján lehet rekonstruálni. Ebben a vonatkozásban a szerző komoly forráskritikának vetette alá vizsgálatát, amelyet módszertani és elméleti tudatossággal végzett, beszámolva annak nehézségeiről: a források összegzése során az információk torzulhatnak. Vannak ugyanis olyan rendőrségi iratok, amelyek esetében a leírtak valóságartalmát lehetetlen megbecsülni, mivel mind a megfigyelt, mint a jelentéstevő állíthat valótlan, hiszen a vészterhes körülmények között mindkettő igyekezett a saját érdeke szerint manipulálni az információkat. Mindezek ellenére az elítéltek életkörülményeinek, eltűnésüknek, rejtőzködésüknek és újbóli felbukkanásuknak viszonylag teljes történetét olvashatjuk a tanulmányban. A következő két tanulmány szorosan kötődik az előzőhöz. Mindkét esetben olyan csoportok kerülnek bemutatásra, amelyeknek közülük volt az 1945 előtti rendszerhez. Rainer M. János írása egy sajátos keresztény köztisztviselői csoport vizsgálatához kötődik: a hivatásos katonatisztek sorsának 1945 utáni bemutatásához. Erről a csoportról lehet elmondani leginkább, hogy a két világháború közötti rendszer alapértékeivel azonosult. A kötet szerkesztőjének mintacsoportját a Magyar Királyi Ludovika Akadémián 1939-

ben végzett tisztek alkották, ugyanis a generációs korosztályuk révén primer szocializációjuk a Horthy-korszakra esett. A szerző nyolc felépített pontban összegzi a következtetéseit a csoport sorsáról (és ahol a források megengedik, teszi ezt az egyéni sorsok előtérbe helyezésével), amely során kiderül, hogy a szocializmus első évtizedeiben a tisztekkel legtöbb esetben csak tartalékosként számolt a rendszer, így hivatásos katonai pályafutásuk nem folytatódhatott. Presztízsük semmiképp nem volt azonos az 1945 előtti megítélésükkel, azonban az 1956-os forradalom során kivizsgálásuk ismét napirendre került (főképp azoknak, akik nem vettek aktívan részt a forradalomban). Későbbi sorsuk és élettörténetük összevetésére hasonló középosztálybeli sorstörténetekkel várhatóan egy nagyobb munka keretében kerül sor. A másik idekapcsolódó írás olyan csoportot vizsgál, amelynek tagjai az 1935-ös, illetve az 1939-es országgyűlési választáson valamelyik szélsőjobboldali párt jelöltjeként indultak, a választási eredménytől függetlenül. A hasonlóság ez esetben is az, hogy a tanulmány az 1945 utáni sorstörténetüket követi. A csoportleírásba beleillegő 299 politikusból 1945 után csak 96 személy életútja követhető nyomon, ezért igencsak problematikus a mintavételből nyert eredmények reprezentativitása, azonban Ungváry Krisztián ezt rutinosan oldotta meg: több kontrollcsoportba és több kérdéskörbe pozicionáltan vizsgálta alanyait, a források félreértése vagy az eredmények téves interpretációjának elkerülése végett. Noha a tanulmány a kötet egyik legrövidebb írása, eredményei igencsak elgondolkodtatóak: a szerző szerint a szélsőjobboldal (ez esetben a volt nyilas képviselők vagy jelöltek) sem a Rákosi-, sem a Kádár-rendszer számára nem jelentett markánsan meghatározott ellenségképet. Azonban ennek a hozzáállásnak a feltárása, lehetséges bővebb magyarázata még várat magára. A már említett *Csoportok és egyének* címmel ellátott tematikának az *egyénekről* szóló részét Szegő Iván Miklós tanulmányában találhatjuk,⁸ aki egy igencsak izgalmas életutat mutat be: Csikó-Nagy Béla három rendszerváltást átívelő karriert maga mögött tudó magyar közgazdásztét. A szerző annak próbált utánajárni, hogy az ideológiailag egymással ellentétes politikai rendszerekhez hogyan adaptálódott Csikós-Nagy életműve,

valamint ezen belül hogyan tudta azt elérni, hogy minden esetben, ha nem is a legfelsőbb vezetésben, de annak a középrétegében elhelyezkedve komoly befolyást gyakorolt a gazdaságpolitikai életre. A szerző szerint ez Csikó-Nagy örökös oportunitizmusának volt köszönhető, valamint az ehhez hozzájáruló szakmai profizmus és időserű helyzetfelismerés is hozzájárult ahhoz, hogy a 45 éves karrierje során, ha kellett, „zsidózott”, majd hasonló könnyedséggel „fasisztázott”, és ugyanolyan gátlástalanul ítélte el az oportunitizmust is. Az olvasmányos tanulmány forrásait tekintve ugyan tartalmaz levéltári kutatásokat, azonban a munka nagy része a kortársakkal készült interjú, valamint az ehhez szükséges szakirodalom segítségével készült.

A kötet utolsó tematikáját két tanulmány alkotja, amelyek kronológiailag is a rendszerváltás utáni időszak bizonyos aspektusairól szólnak. Turbucz Dávid írása a rendszerváltás utáni szélsőjobboldali pártok Horthy-képét elemzi. A szerző számára abszolút nem ismeretlen téma a Horthy-kultusz kérdése,⁹ a Búvópatakok projekt keretében pedig a mostani írásához kapcsolódó tanulmányt közölte, ekkor Antall József volt miniszterelnök Horthy-képét vizsgálta. Következtetései szerint a volt miniszterelnök Horthy-képe a mérsekelték közé sorolható.¹⁰ Ezúttal a szerző elsősorban a MIÉP és a Jobbik magyarországi szélsőjobboldali pártok Horthy Miklósról alkotott képét, valamint kultuszának felhasználási módzatait vizsgálta, táblázatosan is ábrázolva azokat a megnyilatkozásokat, amelyekben a volt kormányzóra történtek markáns utalások valamilyen esemény kontextusában. A tanulmány következtetései azonban kevésbé megalapozottak, ugyanis a szerző a saját weboldalán végzett és saját bevallása szerint sem reprezentatív kérdőíves felmérés eredményeit tette közzé. Úgy gondolom, hogy a tanulmányában alkalmazott mód-

szertan segítségével a baloldali pártokat megvizsgálva egy megalapozottabb következtetésre jutott volna. Ennek ellenére kutatása igencsak fontos, mivel a Horthy-korszak értékelése a rendszerváltás után a magyarországi politikai diskurzus egyik fontos identitásképző eleme. A kötet utolsó írásának szerzője, Sárközy Réka filmtörténész egy nemrég megjelent magyar dokumentumfilm, a Biszku Béláról szóló *Bűn és büntetlenség* című munkáját elemzi. Annak ellenére, hogy könnyed olvasmány, komoly kérdéseket feszeget a film készítőinek etikailag megkérdőjelezhető lépéséről, a dokumentumfilm történeti-műfaji besorolásáról, illetve azokról a sokszor manipulatív technikákról, amelyek segítségével készült. Aktualitását pedig az is jelzi, hogy a film hatására kellett közfelháborodás miatt jelenleg is folyik a botrányoktól sem mentes Biszku-per.¹¹

Összességében elmondható, hogy a Búvópatakok projekt utolsó *mélyfűrésaival* példás lezárás tudhat maga mögött a kutatócsoport, ezáltal egy igencsak olvasmányos kötetet tarthat a kezében az olvasó. Bár a szövegek – ahogyan ez tanulmánykötetek esetében gyakran előfordul – a szerzők változatos szakmai preferenciáját és színvonalát tükrözik, mégis elmondható, hogy az egységes szerkesztői koncepció nem engedte az írásokat szét hullani, hanem logikusan felépített tematikákban fűzte össze őket. A munka nem kimondottan folytonos olvasásra ajánlott, illetve a szerzők kutatásai elsősorban a szakmának nyújtanak igazi csemegét, azonban a kötet illusztrációja, valamint szerkesztési megoldásai (a szöveg mellé beépített lábjegyzetek) könnyen elcsábíthatják az átlagolvasót. Ebben az esetben, illetve a jobb értelmezés érdekében érdemes a már említett sorozat többi tagját is beszerezni. Tartalma mindenképp hozzájárul a múlt megismerése mellett a jelenlegi politikai közhangulat értelmezéséhez.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. Az első kötetben fogalmazták meg a Búvópatakok projekt céljait, fogalmi kereteit: Rainer M. János (szerk.): *Búvópatakok – a feltárás*. Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, Bp., 2012. A második kötetben a környező országokra vetített kutatásokat mutatták be: Rainer M. János (szerk.): *Búvópatakok – széttekintés*. Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, Bp., 2013. A harmadik kötet pedig az állambiztonsági szervezet által „feldolgozott” személyekről és csoportokról közölt esettanulmányokat: Ungváry Krisztián (szerk.): *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Jaffa Kiadó, Bp., 2013.

2. A konferencia programja: <http://www.oszk.hu/rendezvenyek/jobboldal-magyar-1945-utan-konferencia> (Letöltve: 2015-06-16)

3. Tabajdi Gábor az 56-os Intézet tudományos munkatársa. 2013-ban megvédett doktori disszertációjának címe *Az MSZMP „szövetségi politikája” 1956–1963*. Ez később átdolgozott változatban könyv formájában is megjelent. Lásd Tabajdi Gábor: *Kiegyezés Kádárral*. Jaffa Kiadó, Bp., 2013.
4. Bár ezt érintőleg született írás, elemzése az újabb kutatások tükrében kiegészítésre szorul. Lásd Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007.
5. Rainer M. János: *Szerkesztői előszó*. In: Rainer M. János (szerk.): *Bűvópatakok – mélyfúrások*. Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, Bp., 2014. 8.
6. Lénárt András az 56-os Intézet munkatársa. Eddigi munkássága is közvetlenül a szocializmus idejét feldolgozó társadalomtörténeti kérdéskörökhöz kapcsolódik. Lásd <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/eletrajzok/lenart> (Letöltve: 2015-06-16)
7. A szerző a Bűvópatakok projekt keretében már korábban is foglalkozott a tematikával, ennek előzményeként tekinthető két előző munkája: Lénárt András – Paksa Rudolf: *Nyilasok a BM aktáiban*. In: Ungváry Krisztián (szerk.): *Bűvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Jaffa Kiadó, Bp., 2013. 319–353, valamint Lénárt András: *A megtalált ellenség. Egy nyilasok ellen folytatott nyomozás a hatvanas években*. Uo. 353–399.
8. Szegő Iván Miklós újságíró, doktorandusz, az 56-os Intézet munkatársa. A Bűvópatakok projektben közreműködött egy más tematikájú tanulmánnyal, legtöbb publikációját azonban a HVG hasábjain olvashatjuk. Lásd <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/eletrajzok/szego> (Letöltve: 2015-06-16)
9. Turbucz közel 9 éve foglalkozik a Horthy kultuszával, többek között PhD-disszertációját is ebből írta, de számos tanulmányában is vizsgálta a témát. Publikációs listája megtalálható a honlapján: http://www.turbuczdavid.hu/publ_lista.html (Letöltve: 2015-06-16).
10. Turbucz Dávid: *Antall József miniszterelnök Horthy-képe*. In: Rainer M. János (szerk.): *Bűvópatakok – széttekintés*. OSZK – 1956-os Intézet, Bp., 2013. 196.
11. A legújabb fejlemények ezzel kapcsolatban: a bíróság hatályon kívül helyezte az első fokú döntést, és az eljárás újrakezdéséről döntöttek, amely a fővárosi főügyész felhárborodását is eredményezte. Lásd http://hvg.hu/itthon/20150617_Fovarosi_fougyesz_Csorgosipkas_bohocot_cs (Letöltve: 2015-06-16).

EGY ÚJ KLEBELSBERG-MONOGRÁFIÁRÓL

Ujváry Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*

■ Klebelsberg Kuno neve jól ismert a Horthy-korszak iránt érdeklődők körében. Az első monográfia a grófról már 1942-ben – Huszti József tollából – megjelent (*Klebelsberg Kuno életműve*). Az elmúlt évtizedekben számos rész tanulmány jelent meg működésének egyik vagy másik aspektusáról, és 1995-ben napvilágot látott a *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete* című tanulmánykötet, amelynek egy szegedi konferencia előadásai szolgálták alapul. Egy átfogó és a tudományosság minden kritériumának megfelelő biográfia azonban egészen mostanáig váratott magára. Az adósság törlesztése Ujváry Gábornak köszönhető, aki immár évtizedek óta foglalkozik az 1919 és 1945 közötti magyar kulturális és szellemi élettel. A 2014-ben megjelent monográfia, amely az *„Egy európai formátumú államférfi”* címet viseli, igen részletesen mutatja be a gróf életét. Kezdve a Klebelsberg család grófi címének megszerzésétől Klebelsberg Kuno gyermekkorán keresztül a vallás- és kultuszminiszteri kinevezéséig bejárt hiva-

tali lépcsőfokokig és különösen miniszteri tevékenységéig az életpálya minden mozzanatát alaposan tárgyalja.

Klebelsberg szorgalmas és igen tehetséges, ám gyenge fizikumú ifjú volt, akit a családja katonai pályán szeretett volna látni, mivel ősei vitézi szereplésükkel vívták ki a grófi címet. Gyorsan megmutatkozott azonban, hogy Klebelsberg inkább való szellemi pályára, mint katonaira. A budapesti tudományegyetem jogi és államtudományi karán tanult, valamint két félévig a berlini egyetem hallgatója volt. A Berlinben eltöltött hónapok alatt szembesült Magyarország külföldi megítélésével és az ottani tudományos és felsőoktatási rendszerrel, amelyet későbbi munkássága során mintának tekintett. Meghatározó személyiség volt az életében Adolph Wagner, aki a jövő zálogát a népoktatásban és az elitképzésben látta. Később, amikor Klebelsberg vallás- és kultuszminiszter lett, elsősorban a két említett terület felvirágoztatását tűzte ki céljául.